

Rolf Nygren

Juridiska fakulteten i Uppsala och Amsterdamuppropet – ett titthå ner i 1930-talets flyktingpolitik

Ett telegram kommer till Uppsala från Amsterdam

Natten mellan den 9 och 10 november 1938 drabbade en våg av våld och skadegörelse judarna i det stortyska riket. Pogromen blev känd som Kristallnatten med tanke på allt glassplitter som täckte gatorna i tyska städer sedan den nazistiska mobben krossat fönsterrutorna i tusentals judiska affärer och butiker.

Internationella reaktioner lät inte vänta på sig. Den 30 november sände Juridiska fakulteten vid Amsterdams universitet ut ett upprop till mer än ett hundra juridiska fakulteter och law-schools i Amerika, Europa och det Brittiska imperiet.¹ De holländska juristprofessorerna inbjöd kollegor att stödja ett upprop av följande lydelse:

”The faculties of the universities mentioned below noting with sorrow and dismay that in some countries innumerable people are being persecuted and tormented on account of their faith, race or political convictions and that

¹ Händelsen kom till min kännedom genom en grupp studenter, som läste fördjupningskurs under min ledning och skrev ett grupparbete om den juridiska fakulteten och nazismen under 1930-talet. De hade funnit material i fakultetens handlingar om en egenomlig händelse. De kunde inte riktigt förstå hur händelsen faktiskt skulle uppfattas. De intervjuade Torgny Segerstedt, universitetets rektor 1955–1978, som borde veta något om saken. Segerstedt hade tillträtt professuren i praktisk filosofi just 1938 men sade sig aldrig ha hört talas om uppropet.

particularly in the so called concentration camps innocent people are without legal procedure subjected to inhuman treatment considering that the basic principles of justice are thus insufferably violated, voice their protest against this violation in view of their duty to uphold the principles of justice and the rights of man to appeal to the conscience of mankind to support them in this protest and decide to publish this resolution and to communicate it to their respective governments.”²

Den fakultet som fick ta del av telegrammet bestod av professorerna Vilhelm Lundstedt, dekanus, Tore Engströmer, tillika universitetets rektor, Folke Wetter, Fritz H:son Brock och Åke Holmbäck samt docenterna Erik Fahlbäck, Åke Malmström och Per Olof Ekelöf. En ledamot, professorn Karl-Gustaf Westman, hade laga förfall på grund av uppdrag som justitieminister. Det var sannolikt den politiskt mest erfarna fakultet som Uppsala universitet kunnat mönstra under de senaste etthundra åren.

Fakultetssekreteraren framhöll att ett snabbt svar på uppropet var önskvärt, ”huruvida de [d.v.s. fakultetens professorer och docenter] besluta att fakulteten skulle deltaga i den i bifogade telegram omnämnda opinionsyttringen”. Dekanus Lundstedt begärde in synpunkter från sina kollegor och förslag till beslut. Rektor magnificus Engströmer föreslog som svar ”att fakulteten såsom sådan icke kan eller får deltaga i en dylik opinionsyttring, huru behjärtansvärt dess syfte än är”. Wetter, Brock och Holmbäck instämde i Engströmers förslag och beslut kunde tas formellt vid fakultetens sammanträde följande dag. I uppropet nämndes inte judarna över huvud taget. Uppropet pekade heller inte ut Tyskland utan talade om att övergreppen skedde ”in some countries”. I Kristallnattens kölvatten fanns naturligtvis bara en naturlig tolkning: uppropet gällde just de förföljda judarna i Tredje riket, och i fakultetsprotokollet uttrycktes detta klart: ”[Telegram] från juridiska fakulteten i Amsterdam angående opinionsyttring i fråga om judarnas behandling i Tyskland som svar meddela att fakulteten som sådan icke kunde eller finge deltaga i en dylik opinionsyttring så behjärtansvärt dess syfte än vore.”

Fakultetens svar lød: ”As an authority of the state, the faculty of law at the university of Uppsala is unable to second the resolution proposed in your telegram of 30 November. Lundstedt, Dean.”

² Samtliga handlingar i detta ärende finns i Juridiska fakultetens protokoll 15.12.1938 § 22 C–D.

Den 10 december 1938 kom svaret från Amsterdam, som meddelade att uppropet blivit en stor framgång men uppsalajuristernas skäl att avstå förstod man inte: "Great success. Nearly hundred seconders. We do not understand your argument about state institution. Of the Dutch state universities four out of five second the resolution and so do many state universities in many countries, but if collective support [is] impossible, please write before [Tuesday] whether majority members will second individually."

Ärendet hade nu tagit en ny vändning. Uppsalakollegorna inbjöds alltså att skriva på individuellt i stället för som fakultet. Ett nytt beslut protokollerades den 15 december. Även som privatpersoner avböjde uppsalajuristerna att skriva under uppropet. Dekanus meddelade därför Amsterdam om kollegornas ståndpunkt i en enda kärv mening: "Regret but majority members individually decline. Lundstedt."

Vad menade Lundstedt med den tvetydiga formuleringen "majority members individually decline"?

Menade han att professorerna och docenterna avstod från att skriva på uppropet även som privatpersoner, eller menade han att det fanns en minoritet som var villig? Den kryptiska formuleringen kan kanske å ena sidan skyllas på att dekanus var ovan att formulera sig på engelska, men å andra sidan tyder inget på att det verkligen fanns en sådan minoritet. Alla hade ju varit eniga om den första skrivelsen, låt vara att de då talade kollektivt som fakultet. Vilken skillnad kunde det göra, om de nu skrev på i egenskap av enskilda forskare och lärare?

På vilket sätt kan juridiska fakultetens ställningstagande till det holländska uppropet, liksom studentkårens ökända Bollhusmöte två månader senare, sägas var kännetecknade för en svensk normalitet, ett politiskt korrekt förhållningssätt? PK, som det heter idag. Kan man hitta ett polymönster för hur akademiska flyktingar från Tyskland skulle behandlas? Låt oss koncentrera hela frågeställningen till att gälla enbart Juridiska fakulteten i Uppsala: Hur hanterade fakulteten ärenden rörande tyska flyktingars tillträde till juridiska studier under tiden fram till dess telegrammet från Amsterdam landade i fakultetens postlåda?

Ramverket om antagning och examina

Fram till höstterminen 1935 reglerades juridiska examina – juris kandidat (JK), juris licentiat och juris doktorsgrad – av en författning från 1904. De två högre graderna, som ju var forskningsinriktade, förutsatte

avlagd JK-examen för antagning till forskarstudierna. Behörig att antas för juridiska studier var den som godkänts i svensk studentexamen på latinlinjen, eller fyllnadsprövat med goda insikter i historia, filosofi, latin och ett främmande levande språk, eller som redan avlagt examen inom en annan fakultet. Författningen ställde inte krav på svenskt medborgarskap som behörighetsvillkor. I det regelverk, som från och med höstterminen 1935 ersatte 1904 års examensförfattning, ändrades inte behörighetsvillkoren för antagning till studier. Enligt båda författningarna handlade behörigheten att få skrivas in för avläggande av JK-examen om att den studerande avlagt svensk studentexamen enligt latinlinjens kursplan. Den som saknade någon del av latinlinjens kursmoment kunde fyllnadspröva i de delar som fattades.³

Dispens från antagningskraven kravet måste däremot ges av K. M:t efter hörande av de tre fakulteterna i Uppsala, Lund och Stockholm. Det var en minst sagt omständlig procedur, som tydligt visar hur småskalig studerandevandringen faktiskt var. Förfarandet innebar att en dispensansökan för studier vid Stockholms högskola remitterades för yttrande till de juridiska fakulteterna i Uppsala och Lund. På så sätt kom de senare fakulteternas ståndpunkter fram även i ärenden som inte var aktuella för deras egna beslut.

Regelverket skilde mellan några olika huvudfall av dispens från behörighetsreglerna. Det första gällde då en sökande avlagt studentexamen enligt en annan kursplan än latinlinjens. Det andra gällde då sökanden inte avlagt studentexamen över huvud taget, men avlagt t.ex. landsfiskals-examen, och med hänvisning till denna samt praktisk yrkesverksamhet inte ansågs behöva gå omvägen över studentexamen. Den tredje gällde dispensansökande som avlagt utländsk studentexamen och/eller utländsk juristexamen. I den senare gruppen kunde ingå både svenska medborgare och utlänningar. Det visade sig att de allra flesta dispensfallen med utländska sökanden gällde studier för JK-examen vid stats- och rättsvetenskapliga fakulteten vid Stockholms högskola.

Vi kan ta utgångspunkten i dispensärendena under 1932, alltså en tid då ingen Hitler ännu styrde i Berlin. I Uppsala och Stockholm bedömdes fallen likartat. Under perioden januari 1932 till januari 1933 behandlade juridiska fakulteten i Uppsala ett antal dispensansökningar. Tyske medborgaren J. L. H. Lehmann, inskriven vid universitetet i Königsberg, ansökte i januari 1932 om tillstånd att få avlägga JK-examen vid Uppsala

³ SFS 1904: 16; SFS 1935: 469.

universitet. Han hade inte avlagt svensk studentexamen. Om Lehman haft judisk bakgrund är oklart, hans efternamn kan tyda på det. Fakulteten tillstyrkte på villkor att sökanden fyllnadsprövade i svenska språket och svensk historia.⁴

Fakulteten betraktade alltså tysk studentexamen som likvärdig med svensk för antagning till studier i juridik förutsatt att fyllnadsprövning gjordes i svenska och svensk historia. Svenskt medborgarskap sågs inte som villkor för rätten att avlägga JK-examen, även om det svenska medborgarskapet ju var förutsättningen för att söka och erhålla vissa statliga tjänster, t.ex. domarbefattningar. Det är på den senare punkten svårt att se någon skillnad mellan uppsalafakultetens bedömning av fallet Lehman och två andra ärenden från samma år, då de sökande, båda med svenska namn men med finsk respektive fransk studentexamen, önskade dispens från kravet på avlagt svensk studentexamen. Bifall till ansökningarna tillstyrktes på villkor att sökandena fyllnadsprövade.⁵

Under 1932 stod tveklöst den dispens sökandes kompetens i centrum för uppsalafakultetens bedömning och så var det ju tänkt enligt examensstadgan. I något fall avstyrkte fakulteten ansökan rakt av då dispensyrkandet hamnat väl långt från examensstadgans villkor.⁶ I ett fall kom professorerna att hamna i olika ståndpunkter om hur långt latinkravet borde upprätthållas. Reuterskiöld slog vakt om latinet medan Holmbäck förordade dispens för en sökande som avlagt FK-examen i naturvetenskapliga ämnen. Bägge ståndpunkterna kunde grundas på examensstadgan, som alltså visade sig öppen för olika tolkningar.⁷

Reuterskiöld fortsatte att kämpa för latinet. Då en kriminaltekniker, Harry Söderman⁸, ansökte om att få avlägga JK-examen vid Stockholms högskola utan att fyllnadspröva i latin, avstyrkte Reuterskiöld med det något kuriösa skälet att Södermans kriminaltekniska metod ställde juridiken i beroendeförhållande till tekniken. Vad detta hade att göra med latinkravet framgår inte. Fakultetens flertal tillstyrkte bifall till Södermans ansökan med hänvisning till att hans redan avlagda fil. kand.-examen med matematisk-naturvetenskaplig inriktning enligt examensstadgan

⁴ Juridiska fakultetens protokoll 30.1.1932 § 2.

⁵ Juridiska fakultetens protokoll 15.9.1932 § 9, 15.12.1932 § 16.

⁶ Juridiska fakultetens protokoll 17.3.1932 § 1.

⁷ Juridiska fakultetens protokoll 29.10.1932 § 8, 15.12.1932 § 15, 31.1.1933 § 6.

⁸ Harry Söderman blev senare en av den svenska polisens mest kända kriminaltekniker.

berättigade till avläggande av juridisk examen utan fyllnadsprövning i latin.⁹

Någon tvekan att bifalla ansökningar från studenter som antingen var utländska medborgare eller svenskar med utländsk studentexamen fanns alltså inte, förutsatt att de fyllnadsprövade enligt latinlinjens fordringar, vilket i nästan alla fall i praktiken betydde komplettering i svenska och svensk historia. Professorerna höll arbetsmarknadspolitiska bedömningar utanför dispensprocessen.

Med Hitlers tillträde som rikskansler i januari 1933 ändrades förutsättningarna. På våren 1933 iscensattes de första utrensningarna av forskare och lärare vid tyska universitet. Jurister med judisk bakgrund mötte svårigheter att fortsätta sin yrkesverksamhet och judiska studenter uteslöts från högre studier. Inte oväntat började tyska studenter och akademiker med judisk bakgrund att redan under våren 1933 ansöka om tillträde för studier vid svenska universitet. Någon massflykt från Tyskland var det inte fråga om, men i det rådande läget med hög arbetslöshet bland akademiskt utbildade kunde bifall till bara några få flyktingars ansökningar om att få avlägga svensk akademisk examen anses förvärra de inhemska akademikernas situation. Skärpningen av praxis berodde mer på intresse att säkerställa jobben för svenska akademiker än på odefinierad främlingsrädsla. Hur som helst ställdes nu arbetsmarknadsfrågan i antagningsprocessens centrum i Uppsala. Detta blev inte fallet i Stockholm. Praxis vid tillämpningen av examensstadgans behörighetsregler skilde sig plötsligt åt mellan de två fakulteterna.

Det hade börjat på försommaren 1933 med en ansökan från tyske medborgaren Rudolf Meidner – långt senare känd LO-ekonom och upphovsman till förslaget om löntagarfonder – om behörighet att avlägga JK-examen vid Stockholms högskola. Meidner skrev diplomatiskt och försiktigt att den tyska utvecklingen gjorde det tvivelaktigt om att kunna avsluta sina redan i Tyskland påbörjade studier på vanligt sätt; de tyska högskolorna var så överfulla, lärarkåren så växlande och ”genom reformer och särskilda bestämmelser, vilkas verkningar jag icke kan överskåda, försvåras uppbyggandet av en enhetlig studieplan”. Det var naturligtvis en minst sagt försiktig beskrivning av hur Meidner kommit i kläm genom nazisternas framfart inom den högre utbildningen. Meidner avsåg studera fr.a. nationalekonomi och hade redan bevistat föreläsningar i ekonomi och juridik vid Stockholms högskola och ”kommit till den överty-

⁹ Juridiska fakultetens protokoll 29.10.1932 § 8.

gelsen, att den svenska och tyska andan hava så mycket gemensamt, att övergången icke betyder en fullständig omställning, utan bara en fortsättning i en annan riktning.” Meidner framhöll att han inte skulle komma att ligga den svenska staten till last under studierna utan kunde leva på avkastningen från sin privata förmögenhet.¹⁰

Stockholmsfakulteten tillstyrkte bifall till Meidners ansökan, men i Uppsala blev resultatet det motsatta med argumentet att frågan om de svenska universitetens öppnande för utlänningar ”i nuvarande tider med dess överproduktion av akademiskt bildade” borde avgöras i ett sammanhang och inte från fall till fall.¹¹ Stockholmarna prövade det enskilda fallet efter examensstadgan, vilket ju var precis vad de skulle göra. Uppsala-professorerna önskade med hänsyn till rådande arbetsmarknadsläge få generella riktlinjer utfärdade för att stadga upp praxis.

Innebar då detta att man i Uppsala med arbetsmarknadspolitiska argument ville styra antagningsproceduren i en riktning som hindrade judiska flyktingar att få uppehållstillstånd? Knappast. Låt oss se på ett närliggande fall, även det från 1933, som gällde den österrikiske medborgaren Ernst Hoor, som önskade avlägga både juris kandidat- och licentiatexamen vid Stockholms högskola. Hoor hade redan bestämt sig för forskarstudier i internationell rätt och hade praktisk erfarenhet från detta fält. Han var i färd med att fyllnadspröva i svenska språket och svensk historia för att uppfylla latinlinjens krav i dessa ämnen. Precis som Meidner försäkrade Hoor att han som ekonomiskt oberoende hade sitt uppehålle under studietiden säkerställt. Stockholmsfakulteten tillstyrkte ansökan på villkor att fyllnadsprövningen slutfördes.¹²

Men i Uppsala föll Hoors ansökan inte i god jord. Fakulteten hänvisade åter till frågan om universitetens och högskolornas öppnande för utlänningar; denna fråga borde mot bakgrund av överproduktion av inhemska, akademiskt bildade personer avgöras i ett sammanhang och inte från fall till fall, alltså samma motivering som fakulteten redan anfört i Meidners fall. Denna policy från fakultetens sida var emellertid litet av svepskäl, ty i det underlag till beslut som fakultetsnotarien sände ut gjorde professorerna en så extremt individuell prövning av Hoors ansö-

¹⁰ Kopia av skrivelsen i Juridiska fakultetens protokoll 29.5.1933 § 13.

¹¹ Juridiska fakultetens protokoll 29.5.1933 § 13. (Dekanus Westman, professorerna Reuterskiöld, Engströmer, Wetter, Lundstedt, Brock och Holmbäck samt doc. Olivecrona.)

¹² Juridiska fakultetens protokoll 27.9.1933, § 3, bil. A–B.

kan att argumenteringen visade sig ha hamnat långt från examensstadgans regler. Med sin säreget byråkratiska stilkonst framhöll Reuterskiöld att en svensk juridisk examen med inriktning väsentligen på svensk rätt knappast kunde få någon betydelse för sökandens fortsatta arbeten inom internationell rätt och politik och att avläggandet av sådan examen "lätteligen endast är första steget till upptagande som svensk medborgare med behörighet till samma tjänster och ämbeten som en sådan behörighets förlänande icke kan anses önskvärd samt enär intet hinder finnes för studiers bedrivande vid högskolan eller universiteten utan examen, avstyrker jag ansökningsen". Med Reuterskiöld instämde Westman, Engströmer, Lundstedt, Brock och Holmbäck.¹³ Beslutet skulle alltså få den säregna följden att Hoor fick rätt att närvara vid föreläsningar men inte tentera. Det handlade, åtminstone på ytan, fortfarande om rop efter generella riktlinjer för utlänningars tillträde till högre utbildning i Sverige utifrån arbetsmarknadens behov. I verkligheten hade fakulteten gjort en ren och skär lämplighetsbedömning av om sökanden faktiskt *behövde* avlägga svensk juristexamen för sin kommande karriär som internationellt inriktad rättsvetenskapsman.

En månad senare låg åter ett remissärende på fakultetens bord, vilket gällde den tyske medborgaren Herbert Goldschmidt, som ansökte om att få avlägga juris kandidatexamen vid Stockholms högskola. Goldschmidt, som var av judisk härkomst, hade studerat juridik i Tyskland under två år, men "förhållandena i Tyskland lägga emellertid för närvarande hinder i vägen för mig att omedelbart fortsätta mina studier vid ett tyskt universitet". Goldschmidt var således ännu ett offer för den tyska raspolitiken. Beslutsmönstret upprepades. Stats- och rättsvetenskapliga fakulteten vid Stockholms högskola tillstyrkte ansökan på villkor att sökanden fyllnadsprövade i svenska språket och svensk historia. Uppsalafakulteten upprepade däremot åter sin gamla ståndpunkt att frågan om utlänningars tillträde till svenska universitet och högskolor med hänsyn till överproduktionen av inhemska akademiker inte borde avgöras från fall till fall utan i ett sammanhang.¹⁴

Vid en jämförelse mellan dispensansökningarna under 1932 och 1933 från personer med utländskt medborgarskap som Meidner, Hoor och Goldschmidt, och ansökningar från svenska medborgare som avlagt ut-

¹³ Juridiska fakultetens protokoll 27.9.1933, § 3.

¹⁴ Juridiska fakultetens protokoll 28.10.1933 § 4 med bilagor. Bakom det enhälliga beslutet stod dekanus Wetter samt professorerna Reuterskiöld, Engströmer och Holmbäck.

ländsk studentexamen, framträder en viktig skillnad. I de senare fallen blev det inte tal om att nykomlingarna skulle orsaka problem för svenska akademiker; det var tillräckligt för bifall att svenska medborgare med utländsk utbildningsbakgrund fyllnadsprövade enligt fordringarna för svensk studentexamen på latinlinjen,¹⁵ en praxis som skulle bestå även under 1934. *Svenskt medborgarskap* blev plötsligt en del i behörighetsbedömningen, trots att examensstadgan inte alls nämnde villkoret svenskt medborgarskap.

Protektionismen som arbetsmarknadspolicy

Under 1934 tillkom för Uppsalas del den arbetsmarknadspolitiska bedömningen, och detta ställningstagande kunde fakulteten bygga direkt på 1927 års utlänningslag (*UtL*), som utformats för att skydda den inhemska arbetskraften. Med *UtL* följde att svenska medborgare skulle ha företräde till svenska jobb, och så hade lagstiftningen varit utformad sedan 1910-talet. Ett helt knippe inskränkningar mötte framför allt den utlänning som önskade bedriva näringsverksamhet. Som huvudregel gällde att utlänning endast fick bedriva handels- eller fabriksrörelse efter prövning av K. M:t, dock inte via handelsbolag eller aktiebolag. Utlänning fick inte heller utan K. M:ts tillstånd förvärva fast egendom eller gruva. Restriktioner gällde även utlännings möjlighet att förvärva aktier i svenskt aktiebolag. Med detta batteri av inskränkningar fanns det litet utrymme för utländska investerare. Protektionismen var satt i system.¹⁶

Individuella arbetstillstånd utgjorde det viktigaste medlet att hindra utlännningar att ta svenska jobb. I propositionen till *UtL* 1927 hade justitieminister Natanael Gärde¹⁷ framhållit att den svenska arbetsmarknaden måste anses vara förbehållen svenska medborgare; en särskild myndighet, socialstyrelsen, hade att pröva om sådana omständigheter var förhållanden som kunde föranleda avsteg från denna grundsats; tillstånd till arbetsanställning skulle därför i regel endast meddelas om det med hänsyn till utlännings speciella kvalifikationer eller om det på grund av rådande arbetskraftsbrist inom ett yrkesområde var önskvärt och lämpligt att tillåta att utlänningen anställdes. Men så kom det viktiga humanitära undantaget: ”I särskilda fall, såsom då utlännings längre tid vistats här i

¹⁵ Juridiska fakultetens protokoll 8.12.1932 §§ 8–9, 15.12.1932 § 15–16.

¹⁶ En översikt av regelverket finns sammanställd i 2 LU 1936, s. 10 ff.

¹⁷ Gärde var liberal och tillhörde folkpartiets tillskyndare då partiet tillkom 1934.

landet eller synnerliga skäl av humanitär natur tala därför, bör dock detta tillstånd kunna meddelas, oaktat sådana omständigheter, som nyss sagts, ej äro för handen.”¹⁸

UtL:s huvudregel var således att person med uppehållstillstånd fick arbetstillstånd om vederbörande fyllde ett behov på arbetsmarknaden, som inte tillgodosågs genom inhemsk arbetskraft, men att undantagsregeln om humanitära hänsyn ersatte huvudregeln i synnerliga fall, eller då utlänningen vistats länge i landet. Alla utläningar måste ha särskilt tillstånd om de ville stanna i landet, men lagen innehöll det viktiga undantaget, som gav skydd åt sådana personer, som löpte risken att straffas i hemlandet för politiska brott.

Andra lagutskottet framhöll i sitt utlåtande över propositionen att man borde ”bereda sammanslutningar av arbetsgivare eller arbetare inom verksamhetsområdet i fråga tillfälle att uttala sig” i alla fall som inte var av synnerligen brådskande natur eller det förelåg särskilda omständigheter.¹⁹ Vad utskottet förordade var alltså samråd mellan de fackliga organisationerna och myndigheten socialstyrelsen då beslut skulle fattas *i enskilda fall*. Det blev alltså facket som i praktiken fick avgöra om en invandrad individ verkligen uppfyllde kriteriet att tillgodose ett behov på arbetsmarknaden som inte gick att fylla genom inhemsk arbetskraft. Denna egendomliga blandning av facklig och administrativ makt för beslut om arbetstillstånd åt invandrade utläningar uttryckte i grund och botten samma höga uppskattning av fackets deltagande i förvaltning och rättskipning, som facket fick genom tillkomsten av arbetsdomstolen två år senare. 1927 var det fackliga inflytandet vid tilldelningen av arbetstillstånd knappast något problem, inte heller 1932.²⁰ Det rådde politiskt samförstånd mellan arbetsmarknadens parter om att skydda den inhemska arbetskraften från konkurrens av invandrade utläningar.

De förslag till förändringar i UtL, som framställdes under åren som följde, gick ut på att bättre leva upp till grundsatsen att svensk arbetsmarknad var förbehållen svensk arbetskraft, med andra ord skärpt protektionism, men det medförde än så länge inget humanitärt problem. Men när Hitler väl kommit till makten och börjat transformationen av den tyska statsförvaltningen och högre utbildningen under våren 1933,

¹⁸ D.v.s. brist i arbetskraft inom ett yrkesområde.

¹⁹ 2 LU 1927: 32.

²⁰ UtL var tidsbegränsad till utgången av 1932. 1932 års riksdag förlängde sedan lagen att gälla till och med 1937.

dök de första tyska flyktingarna upp vid landets gränser. Svenska myndigheter behövde inte göra någonting för att stoppa flyktingarna. Arbetsmarknadsprotektionismen fanns redan på plats, men det krävdes en Hitlers brutalitet för att göra protektionismens konsekvenser riktigt tydliga.

Då 1934 års riksdag inleddes och Hitler suttit vid makten i ett år började flyktingarna dyka upp, om än fortfarande i fåtal. Den massiva uppslutningen kring skyddet av den inhemska arbetskraftens företrädesrätt till svenska arbeten var obruten. Det yrkades till och med på ytterligare restriktioner och effektivare kontroll av hur det gällande regelverket faktiskt efterlevdes.²¹ Fackliga särintressen ventilerades utan krusiduller. I motioner med socialdemokratiska undertecknare yrkades att varje ansökan om inrese- och arbetstillstånd för utländska yrkesutövare måste remitteras till respektive fackförbund för yttrande samt att socialstyrelsen inte måtte få bevilja utländsk yrkesutövare inrese- och arbetstillstånd, om fackförbundet kunde visa att inhemsk arbetskraft inom det aktuella området fanns tillgänglig. Detta förslag, som lades fram i båda kamrarna, hade, om det bifallits, ställt socialstyrelsens beslut under fackligt veto. Även den ökande mängden utländska studenter vid svenska universitet uppmärksammades; det var inte önskvärt att utlänningar bereddes möjlighet att studera och avlägga examen vid svenska universitet, om det fanns risk för uppkomsten av ett inhemskt akademiskt proletariat.²²

Andra lagutskottet beredde ärendet i riksdagen under ordförandeskap av professorn i rättshistoria, tillika uppsalafakultetens dekan Karl Gustaf Westman. Utskottet slog vakt om både UtL:s huvudregel och humanitära undantagsregel i befintliga formuleringar men framhöll att invandrarfrågan fordrade uppmärksamhet. Utskottet meddelade upplysningsvis att nästan fyrtio procent av invandrarna under de första fem månaderna av 1934 kommit från Tyskland, vilket var en markant förändring från tidigare år, då antalet tyska invandrare varit väsentligt färre.²³ Utskottet gick i huvudsak på linjen att skärpa kontrollen av UtL:s tillämpning.²⁴

I Andra kammaren förekom en replikväxling värd att uppmärksamma mellan högermannen Karl Magnusson i Skövde och socialdemokraten

²¹ MFK 1934: 249, MAK:129.

²² MFK 1934:63 (Theodor Nilsson och Axel Sundberg), MAK 1934:22 (Carl Lovén).

²³ Utskottet redovisade högst kortfattat statistik per 1 juni 1934. Antalet beviljade tillstånd uppgavs vara 5 570, av vilka 4 070 var av socialstyrelsen beviljade arbetstillstånd, resten, 1 500, hade varit rena uppehållstillstånd, förnyade och nya. Den totala fördelningen var 38,2 % tyskar, 24,9 % finnar, 9,4 % norrmän och 8,2 % danskar.

²⁴ 2 LU 1934: 12.

Sigvard Cruse i Stockholm. Mot Magnussons påpekande att socialstyrelsen redan hade ett gott samarbete med fackliga organisationer och LO, invände Cruse, som tillhörde LO:s ledning, att det praktiska problemet med samarbetet mellan socialstyrelsen och LO var att de enskilda förbunden var missnöjda med styrelsens tillståndspraxis som de uppfattade som alltför frikostig; Sverige kunde inte hålla sina gränser öppna när andra länder stängde sina. Cruse vände sig inte mot att arbetstillstånd beviljades inom områden med kompetensbrist, "liksom icke heller emot att man av humanitära skäl söka bereda arbete åt flyktingar, som kanske på grund av rasfanatism eller andra skäl vägras arbete och inkomst i sitt hemland. I den mån vi ha möjlighet att bereda sådana flyktingar arbete och utkomst i vårt land har jag för min del intet att erinra däremot". Magnusson replikerade att antalet arbetstillstånd beviljade för utlänningar, säkerligen skulle "bli mycket små i jämförelse med de siffror vi finge anteckna, därest alla de eller blott en del av dem, vilka nu på grund av rasförhållanden hava svårt att få sysselsättning inom vissa andra länder, skulle få en fristad här".

Om uppsalafakulteten 1933 önskat få generella riktlinjer utfärdade av regeringen för att underlätta skapandet av fast praxis rörande antagning av utlänningar som fått uppehållstillstånd under UtL:s undantagsregler, så hade samma önskemål uttryckts av socialstyrelsen i början av 1934. Styrelsen hade ansökningar om uppehållstillstånd under handläggning vilka inkommit från "tyska medborgare av icke-arisk härstamning". Två hade avlagt akademisk examen i Tyskland och bedrev nu vetenskaplig verksamhet vid institutioner i Stockholm, en vid Stockholms högskola och en vid Handelshögskolan och en slutligen, som i Tyskland haft anställning i rättslivet, studerade utan av styrelsen känd studieort. Styrelsen önskade få in synpunkter från universitetskanslern och styrelsen för Sveriges förenade studentkårer.²⁵

Kansler uppgav att Sveriges förenade studentkårer redan yttrat sig över de inkomna ansökningarna och då anført att frågan om och i vilken utsträckning utländska forskare kunde beredas möjlighet att arbeta vid svenska vetenskapliga institutioner och "därigenom meritera sig för framtida konkurrens med svenska forskare till lärostolar och andra vetenskapliga befattningar" var en fråga värd allvarligt övervägande. Kansler följde upp med formuleringar som rimmade väl med den mening som uppsalafakulteten artikulert redan föregående år. Med de mycket

²⁵ Universitetskansler var Ernst Trygger, vars akademiska karriär börjat just som professor i processrätt vid Juridiska fakulteten i Uppsala.

begränsade utkomstmöjligheter som stod till buds inom de intellektuella yrkena, måste givetvis stor försiktighet iakttagas, då det gällde att vid svenska universitet och högskolor bereda studiemöjligheter för sådana utlänningar, skrev kansler, ”om vilka man kan förmoda, att de icke gärna återvända till sitt hemland, och vilka därför måste förutsättas komma att så länge det är dem möjligt stanna i Sverige för att i sinom tid försöka att förvärva svenskt medborgarskap”. I de fall, då de akademiska myndigheterna haft att yttra sig över ansökningar av dylika utlänningar om rätt att avlägga ämbetsexamina, hade yttrandena helt naturligt i allmänhet gått i avstyrkande riktning. Kansler fortsatte: ”Svårare är det att fatta position till frågan om tillåtelse för sådana utlänningar att visats här i riket för bedrivande av studier i syfte att avlägga examen, som icke har karaktären av ämbetsexamen, eller för idkande av vetenskapliga specialundersökningar, utan direkt examenssyfte, ett spørsmål varom jag tidigare icke haft anledning att inhämta de akademiska myndigheternas principiella uppfattning.” Rectorsämbetena fick order av kansler att yttra sig snarast rörande spørgsmålet.²⁶

Juridiska fakulteten i Uppsala återgav i sitt remissvar till rektor – och rektor var ju juris professorn Engströmer! – sin tidigare uttalade ståndpunkt att fakulteten ville se frågan om de svenska universitetens och högskolornas öppnande för utlänningar ”i nuvarande tider med dess överproduktion av inhemska akademiskt bildade borde avgöras i ett sammanhang och ej från fall till fall.” Fakulteten hänvisade sedan till att 1934 års riksdag i skrivelse till K.M:t fäst uppmärksamheten på den ökade invandringen av tyska medborgare, vilka med hänsyn till börd eller åskådning inte ansåg sig kunna kvarbli i sitt hemland, särskilt riksdagens uttalande att sådana personer torde ha för avsikt att på sikt komma att konkurrera med den inhemska arbetskraften på skilda områden och att detta särskilt gällde studerande av juridisk börd, som efter avlagd ämbetsexamen måste kunna räkna med permanent uppehållstillstånd. ”Samtliga sökande, varom nu är fråga, tillhöra den kategori studerande, som avses i riksdagens uttalande. Fakulteten åberopar detta uttalande såsom ytterligare stöd för sin ståndpunkt, att frågan om de svenska universitetens och högskolornas öppnande för utlänningar för närvarande bör avgöras i ett sammanhang och ej från fall till fall. I avvaktan på en så beskaffad prövning finner sig fakulteten förhindrad tillstyrka att tillstånd att avlägga juridisk examen över huvud

²⁶ Universitetskanslern till rectorsämbetet vid Uppsala universitet 29 mars 1934, bil. Juridiska fakultetens protokoll 9 april 1934 § 9A.

meddelas sådana studerande, som avses i riksdagens skrivelse. Till följd därav avstyrkas nu föreliggande ansökningar.”²⁷

Men hur var det då med en sökande som önskade antagning för forskarutbildning i juridik, alltså den aspekt på immigrationsfrågan som kansler ventilerat avslutningsvis i sin skrivelse? Den saken var för fakultetens del ovidkommande, hette det, eftersom den vetenskapliga examen som kunde avläggas vid en juridisk fakultet, juris licentiatexamen, förutsatte avlagd JK-examen.” Därmed var även forskarutbildningen blockerad för tyska flyktingar. Återstod så de fall då någon utlänning utan examenssyfte önskade idka vetenskapliga studier i Sverige och utan syfte att kvarstanna. Jo, detta var enligt fakultetens mening ägnat att befordra det vetenskapliga samarbetet med utländska universitet och underlätta för svenskar att bedriva studier utomlands; tillfälle till sådana studier borde därför öppnas i all den utsträckning som praktiska och administrativa förhållanden medgav; inga hinder förelåg heller från fakultetens sida att ta emot sådana studenter.²⁸

Det är slående hur komplext dispensförfarandet uppfattades av uppsalafakulteten på våren 1934 mot ett år tidigare. 1933 handlade antagningen av sökanden utan svensk studentexamen om tillämpning av examensstadgan. 1934 hade perspektivet förskjutits till att handla mer om tillämpningen av UtL och skyddet av den akademiska arbetsmarknaden än om examensstadgan.

Dispenspraxis mognar i Uppsala

Juridiska fakulteten fick samma dag den avgav sin remiss till rektor med anledning av universitetskanslerns skrivelse yttra sig över tre ansökningar om rätt att avlägga svensk juristexamen vid Stockholms högskola. Sökandena var tre tyska jurister, J. Fischler, B. Staedtler och E. Baburger.

Fischler hade arbetat som advokat fram till april 1933, då han måst lämna sitt yrke på grund av judisk härstamning. Han anförde att han numera helt saknade utkomstmöjligheter i Tyskland och därför sökt sig till Sverige på grund av personliga relationer. Efter ankomsten till Sverige i maj 1933 hade han av socialstyrelsen erhållit begränsat uppehållstillstånd. Fischler tillhörde en synagoga i Stockholm och höll som bäst på att

²⁷ Juridiska fakultetens protokoll 9.4.1934 § 8. I det eniga beslutet deltog dekanus Wetter samt professorerna Engströmer, Holmbäck, Lundstedt och Westman.

²⁸ Juridiska fakultetens protokoll 9.4.1934 § 9.

lära sig svenska. Med hänsyn till sin tidigare yrkeserfarenhet ansökte han om dispens från den propedeutiska kursen i JK-utbildningen.

Staedtler hade varit assessor i den preussiska statsförvaltningen, avlagt statsexamen och arbetat på habilitationsavhandling i offentlig rätt. Han behärskade svenska och var gift med en svenska, med vilken han hade ett barn. Han uppgav att han förlorat sitt arbete "till följd av kända politiska förhållanden". Även Baburger hade yrkesbakgrund som advokat men fick som jude inte utöva advokatycket i Tyskland.

Stockholmsfakulteten tillstyrkte bifall till ansökningarna på villkor att sökandena fyllnadsprövade för studentexamen i svenska och svensk historia. Fischler borde kunna dispenserar från den propedeutiska kursen. Stockholmsprofessorerna tog ingen hänsyn till akademikernas kärva arbetsmarknad, de prövade fortfarande ansökningarna enbart mot examensstadgans krav. I Fischlers fall framhöll de rakt på sak att de "icke hava att i anledning av remissen pröva annat än sökandens förutsättningar att tillgodogöra sig undervisningen inom fakulteten..."²⁹

I Uppsala såg man, inte överraskande, helt annorlunda på saken. Som underlag för fakultetens ställningstagande hade professor Westman skriftligen bedömt de tre sökandenas möjligheter att få stanna permanent i landet. Ansökan om uppehållstillstånd skulle prövas enligt utlänningslagen; enligt praxis torde ett meddelat uppehållstillstånd i allmänhet förlängas. Westman fortsatte: "Sedan examen avlagts – vanligen efter åtskilliga års vistelse i riket – synes anledning finnas att antaga, att vederbörande utlänning, som själv torde anse, att möjlighet till vistelse och försörjning i hemlandet icke förefinnes, kommer att ingiva ansökan till Kungl. Maj:t att bli upptagen till svensk medborgare." Westman höll för troligt att flertalet nog kunde uppfylla de formella förutsättningarna för naturalisation – 21 års ålder, vistelse i landet sedan fem år, hederlig vandel och möjlighet att försörja sig själv och sin familj.³⁰

Westman spelade här två olika roller. Som professor vid juridiska fakulteten upprättade han underlaget i de tre ärendena, men som ordförande i andra lagutskottet ledde han riksdagens beredning av den aktuella lagstiftningen. Hans kollegor hemmavid läste fast sig vid att bedöma ansökningarna utifrån arbetsmarknadens förutsättningar. Fakulteten hänvisade till riksdagens skrivelse om problemet med invandrad akademisk arbetskraft; de sökande tillhörde alla den kategori som avsågs i riksdagens

²⁹ Handlingarna i Juridiska fakultetens protokoll 9.4.1934 § 8.

³⁰ Juridiska fakultetens protokoll 9.4.1934 § 8 g–k.

uttalande. Fakulteten återopade detta uttalande som ytterligare stöd för sin ståndpunkt att frågan om de svenska universitetens och högskolornas öppnande för utlänningar borde avgöras i ett sammanhang och inte från fall till fall. I avvaktan på riktlinjer från statsmakternas sida ansåg sig fakulteten förhindrad att tillstyrka bifall till de tre ansökningarna.³¹

Men hur såg uppsalafakulteten på gränsfall då sökanden avlagt utländsk studentexamen men var svensk medborgare? Ett sådant gränsfall var Hakon Auerbach, som efter tysk studentexamen och juridiska studier arbetat som domare från 1931 fram till 15 april 1933, då han utvandrat till Sverige och nu ville läsa juridik vid Stockholms högskola. Av handlingarna framgick inte om Auerbach utsatts för förföljelse. Han tillhörde efter bosättningen i Stockholm tyska Sankta Gertruds församling, en luthersk församling, vilket visar att han i varje fall inte praktiserade den judiska tron. Auerbach hade svensk bakgrund och återvunnit svenskt medborgarskap efter återkomsten från Tyskland. Det svenska medborgarskapet räddade Auerbachs sak inför uppsalaprofessorerna, som nu inte berörde akademikernas arbetsmarknad. De följde stockholmarna som tillstyrkt bifall till ansökan på villkor att sökanden fyllnadsprövade i svenska och svenskt historia för studentexamen.³²

Ett likartat fall, nu med en norsk sökande, fick samma lyckliga utgång för sökanden, Birger Barth Magnus, som var norsk medborgare med juristexamen från Oslo universitet och sedan sex år boende i Sverige. Fakulteten aktualiserade inte heller i detta fall arbetsmarknadsprövningen.³³

Sammanfattningsvis ger genomgången av 1934 års dispensansökningar vid handen att uppsalafakulteten ändrat kurs. Stockholmsfakulteten fokuserade, utan sidoblickar på den för akademiker så besvärliga arbetsmarknaden, uteslutande på de sökandes kompetens och förutsättningar att genomföra juristutbildningen framgångsrikt. Däremot hänvisade kollegorna i Uppsala till akademikernas höga arbetslöshet för att avstyrka ansökningar från studerande med utländsk examen, vilka saknade svenskt medborgarskap eller vistats länge i landet. Även om en sökande hade judisk bakgrund och flytt från naziregimens förföljelser, så avstyrkte uppsalafakulteten bifall med hänsyn till situationen på akademikernas arbetsmarknad. Det gjorde man inte i Stockholm.

³¹ Juridiska fakultetens protokoll 9.4.1934 § 8.

³² Juridiska fakultetens protokoll 29.9.1934 § 9.

³³ Juridiska fakultetens protokoll 30.5.1934 § 21.

Under 1935 behandlade uppsalafakulteteten inget dispensärende, och då fakulteten i mars 1936 yttrade sig över en remiss från universitetskanslern, svarade fakulteten att ingen utländsk undersåte bedrev juridiska studier vid universitetet, ”varför ett yrkande på strängare restriktioner i fråga om utländska undersåtars rätt att studera vid svenska universitet och högskolor icke kan grundas på fakultetens erfarenheter”.³⁴ Inte heller 1935 års riksdag aktualiserade flyktingakademikernas situation. Riksmötet var redan avslutat då Nürnberglagarna antogs i september 1935, vilka radikalt förvärrade judarnas ställning i det tyska samhället.

Arbetsmarknaden – en marknad för svenskar

1936 hade flyktingströmmarna från Tyskland till andra länder i Europa tagit fart på allvar. Hur regerade den svenska rikspolitiken? Låt oss se på ett par, tre förhållningssätt, artikulerade vid 1936 års riksdag.

Socialdemokraterna Branting, Ström och Gustavsson satte inte flyktingproblemet explicit i samband med förföljelsen av judar; det var ju fler tyskar än judar som flydde Hitler.³⁵ UtL föreföll, enligt deras uppfattning, betrakta de politiska flyktingarna som ett arbetsmarknadsproblem, som ”om de rest hit till landet för att konkurrera med svenska medborgare på vår arbetsmarknad”. Politiska flyktingar var inget arbetsmarknadsproblem, de hade inte sökt sig till Sverige frivilligt, de borde ges bästa möjligheter att få tillträde till arbetsmarknaden, och inte heller förhindras att ”vid härvarande högskolor fortsätta sina avbrutna universitetsstudier.” UtL:s undantagsbestämmelse tillämpades dessutom oenhetligt och enligt polismyndigheternas högst lokala praxis.³⁶ Dessa lokala variationer berodde på att UtL inte gav rättstillämparna tillräcklig vägledning, alltså precis vad uppsalajuristerna sagt. Den svävande formuleringen av UtL:s undantagsregel (att utlänning inte fick sändas åter till sitt hemland om ”han där sannolikt skulle tilltalas eller straffas för politiskt brott”) borde

³⁴ Juridiska fakultetens protokoll 21.3.1936 § 1.

³⁵ MFK 1936: 284 (Branting och Ström), MAK 1936: 604 (Gustafsson). Det bör påpekas att detta inte var någon partition.

³⁶ Stundom visades stor humanitet och förståelse för de olyckliga emigranterna, stundom trakasserades, jagades eller berövades de sin frihet som om de alls saknade varje människovärde. ”Understundom hava polismyndigheterna---hävdade den uppfattningen, att vederbörande politiska flyktingar icke äro berättigade att åberopa ifrågavarande bestämmelser, när de allenast hotas av koncentrationsläger.”

bytas ut mot tre regler som preciserade vem som var flykting,³⁷ när uppehållstillstånd fick beviljas sådan flykting,³⁸ samt överlåta till vederbörande myndighet att bedöma hur länge flyktingstatus skulle anses föreligga.³⁹

Högerpartiets inställning kom fram genom två motioner, båda med partiledarna Gösta Bagge och Martin Skoglund i Doverstorp som första namn. Det konstaterades att Sverige uppvisade ett rejält invandringsöverskott. Av invandrarna hade 37 procent kommit från Tyskland sedan 1933, vilka fördelades på tre kategorier: dels politiska flyktingar som tillhörde av naziregimen förbjudna partier, dels nazistiska agitatorer, och dels judar som berövats sina existensmöjligheter i hemlandet. Motionärerna ville skärpa kontrollen av det redan befintliga regelverkets tillämpning, inte som de tre socialdemokraterna, precisera regelverket. Politiska agitatorer måste utvisas, asyl medges endast för kortast möjliga tid och endast i de mest ömmande fallen. Det stora bekymret utgjorde de invandrare (läs: judar) som miste sitt medborgarskap i hemlandet och därmed riskerade att inta samma ställning i Sverige som statslösa; om de kvarstannade en längre tid, måste de beviljas svenskt medborgarskap. Denna tvångssituation fick undvikas genom utökat viseringstvång. Inget sades om de rent praktiska problemen som sammanhängde med att förverkliga ett sådant mycket allmänt hållet önskemål.⁴⁰

³⁷ "Utlänning, som är politisk flykting, varmed förstås person, som på grund av politiska, konfessionella eller raspolitiska skäl tvingats till emigration från sitt hemland, skall icke hindras inkomma i riket, även om han saknar pass eller annan legitimationshandling. Sådan utlänning skall genom polismyndighetens försorg beredas tillfälle erhålla uppehållstillstånd och särskild legitimationshandling."

³⁸ "Politisk flykting må beviljas uppehållstillstånd så länge emigrationsgrunden består, eller till dess han av egen fri vilja vill avresa till annat land. Medelösa politiska flyktingar skola beviljas sådant uppehållstillstånd kostnadsfritt."

³⁹ Utlänning får inte återsändas i det fall där "han sannolikt skulle tilltalas, straffas eller på annat sätt förföljas av politiska skäl." Motionen kastade alltså över bevisbördan för fortsatt flyktingstatus på rättstillämparen, inte längre på flyktingen, som enl. UtL måste göra sannolikt att han skulle tilltalas eller straffas för politiskt brott om han sändes tillbaka.

⁴⁰ "Vi anse det högeligen påkallat, att regeringen snarast möjligt tager under övervägande åtgärder att kunna hindra en sådan ovälkommen invandring, som lätt försätter landet i en tvångssituation. Med hänsyn härtill måste man anse ett viseringstvång gentemot vissa länder som berättigat, så att man redan vid gränsen kan hindra ett inpasserande av sådana invandrare, som man ej önskar behålla här i landet. Det måste i tid understrykas det absolut nödvändiga i att förebygga invandringen hit av befolkningselement, som i flera viktiga hänseenden skulle kunna framkalla svårartade komplikationer."

Andades högermotionerna motstånd mot judisk invandring? Ja, sannolikt, ty vad annat kunde avses än judiska flyktingar, när det talades om att förebygga invandring av befolkningsselement, som i flera viktiga avseenden kunde föranleda svårartade komplikationer? Att detta är en rätt rimlig tolkning styrks av att högerpartiet även föreslog åtgärder inriktade på att förhindra utlännningar att investera i svenska företag och den vägen säkra uppehållstillstånd, en utveckling som partiet inte ansåg vara av godo för det svenska näringslivet.⁴¹

Endast det lilla nationella partiet, som låg nära de uttalade nazistpartierna ledda av Furugård och Lindholm, anlade rasbiologiska synpunkter på invandringspolitiken. Utöver tekniska förbättringar av regelverket borde även ingå "biologisk invandringskontroll" så utformad "att endast med oss i nationalitetshänseende närstående invandrare" borde få invandra.⁴²

Ett enigt andra lagutskott, i vilket Karl Gustaf Westman fortfarande förde ordförandeklubban, föreslog att riksdagen skulle begära utredning av tekniska förbättringar i invandringskontrollen. Utskottet gjorde rent hus med förslaget att lägga rasbiologiska synpunkter på invandringen, men uppehöll sig vid de tyska medborgare, "som med hänsyn till sin börd och åskådning" inte kunde stanna kvar i Tyskland. Sådana personer, skrev utskottet, fick antas slå sig ner här, konkurrera med den inhemska arbetskraften på skilda områden och ansöka om svenskt medborgarskap. Detta var säkert fallet med de studerande av judisk börd, vilka ingett ansökningar om att få avlägga examina vid svenska universitet och högskolor; hade de väl fått tillstånd och avlagt examen, "torde de med visst fog kunna räkna med att få kvarstanna här i landet och arbeta i sitt yrke. Huru de svenska myndigheterna skola ställa sig till det spörsmål, som senast berörts, torde tarva ett allvarligt övervägande."⁴³

På något sätt låter orden bekanta. De hade, utan alltför vild gissning, varit i uppsalafakultetens säck innan de kom i utskottets påse, vilket tyder på att professor Westman haft ett gott grepp om både fakultetssäcken och utskottspåsen. Men mer skulle det bli av samma sort. Då riksdagens skri-

⁴¹ De judiska investerarna kunde t.ex. inköpa ett antal aktier i ett lämpligt svenskt företag, "och man kan sedan följa, hurusom det svenska inflytandet alltmer förminskas till förmån för det utländska. Även om detta vanligtvis sker på fullkomligt laglig väg, vilja motionärerna för sin del deklarerat, att de ej anse denna tendens som sådan önskvärd eller lycklig för det svenska näringslivet. MFK 1936: 33, MAK 1936: 115.

⁴² MAK 1936: 603 (Jacobsson m.fl.).

⁴³ 2 LU 1936: 53 s. 17.

velse kom på regeringens bord, satt redan Westman vid detta bord som justitieminister och det blev hans uppgift att lägga fram proposition om ny utlänningslag till 1937 års riksdag.

Till riksmötet 1937 framlade Per-Albin Hanssons samlingsregering med Westman som föredragande justitieminister förslag till reviderad utlänningslag, vars viktigaste nyhet bestod i att frågorna om uppehållstillstånd skulle centraliseras till en ny myndighet, utlänningsnämnden, men arbetstillstånd meddelas som tidigare av socialstyrelsen. I förslaget till UtL förklarades i 15 §: "I ärende angående sådant tillstånd skall socialstyrelsen, där ej ärendet är av synnerligen brådskande natur eller andra särskilda omständigheter föreligga, inhämta utlåtande från offentlig arbetsförmedlingsanstalt för den ort, där arbetsanställningen skall innehas, ävensom bereda sammanslutningar av arbetsgivare eller arbetare inom verksamhetsområdet i fråga tillfälle att uttala sig." Samrådsprincipen skulle alltså gälla även framdeles, och justitieministern hade uttryckligen framhållit att rätten till politisk asyl inte automatiskt medförde rätt till arbetstillstånd. Första lagutskottet följde efter och pekade på att flyktingproblemet inte bara kunde betraktas uteslutande ur humanitär synpunkt. "Som socialstyrelsen framhållit är det icke nog med att en flykting tillerkännes rätt att uppehålla sig här i riket; i många fall måste man även tillse att han erhåller arbete, varmed han kan försörja sig." Men längre än så utvecklades inte denna tankegång utöver formuleringen att man från svensk sida inte borde ikläda sig internationella förpliktelser ägnade att inskränka friheten att föra den immigrationspolitik, som vid varje särskild tidpunkt kunde befinnas lämplig.⁴⁴

Tre högermän önskade göra UtL permanent med tydligt framhävande av UtL:s "huvudsakliga karaktär som skyddslagstiftning för den svenska arbetsmarknaden och folkrasen", en tanke som inte vann sympati varken hos utskottet eller kamrarna.⁴⁵ Justitieministern gav svar på tal att rasfrågan inte hörde hemma i immigrationsprocessen: "Nu knorrade den ärade talaren också över att regeringen icke hade hört befolkningskommissionen över detta förslag. Är det då verkligen meningen, att om en politisk flykting kommer till vårt land, skall han underkastas besiktning av befolkningskommissionen för att man skall se, huruvida han ur rassynpunkt kan vara lämplig att få visas i vårt land? Det är i varje fall en synpunkt, som ingenstades i världen förut har anlagts på de politiska

⁴⁴ Prop. 1937: 269. Första lagutskottet 1937: 59.

⁴⁵ Motion i AK 1937: 543.

flyktingarna, och jag tror icke, att en sådan prövning kan väl förenas med asylrättens begrepp.”⁴⁶

Även frågan om de intellektuella invandrarna skymtade förbi i kammardebatterna men självdog så snart den kommit upp.⁴⁷

Två professorer utom Westman med anknytning till uppsalafakulteten fanns med i debatten: Reuterskiöld önskade få en permanent lagstiftning, inte som nu var tänkt en temporär gällande fram till 1942. Holmbäck yrkade bifall till utskottets betänkande men en kort motivering.⁴⁸

1937 års UtL medförde en centralisering av uppehållstillstånden via den nytillkomna utlänningsnämnden och regeringen. Därmed fanns förutsättningar för att slippa den oenhetliga praxis som sänkt immigrationsprocessens rättsliga kvalitet. Beslut om uppehållstillstånd låg nu en gång för alla hos regeringen, men uppehållstillstånd var något annat än arbetstillstånd. Arbetstillstånd förutsatte meddelat uppehållstillstånd, uppehållstillstånd gav inte automatiskt arbetstillstånd. Meddelande av arbetstillstånd var en sak för socialstyrelsen, som var skyldig att i varje ärende samråda med arbetsförmedlingen och arbetsmarknadens parter. Det betydde i sin tur att just det fackliga inflytandet över beslutsprocessen bestod som det sett ut sedan 1927. Fack och arbetsgivare kunde visserligen inte inlägga veto mot utfärdande av arbetstillstånd, som de fann tveksamma ur allmän sysselsättningssynpunkt, men det är omvittnat att socialstyrelsen ogärna handlade mot fackets och arbetsgivarnas rekommendationer.

⁴⁶ AK 1937: 34 s. 91 ff.

⁴⁷ Högermannen Wistrand menade att man inte kunde släppa ur sikte ”att det här gäller i vad mån befintliga arbetstillgångar och förtjänstmöjligheter skola reserveras för svenska medborgare eller inte. Och då är att observera, att de politiska flyktingarna till sin huvudpart tillhöra de intellektuella yrkena, för vilka ju utrymmet här i landet allt fortfarande är knäppt. De tillhöra inte de yrkeskategorier, vilka man åtminstone för närvarande lätt och gärna kan giva sysselsättning utan att man därmed utestänger inhemsk arbetskraft och försörjningsmöjligheter för inhemska medborgare. Genom --- uppluckringen av begreppet politisk flykting kommer numera nästan varje utlänning, som uppgiver sig av politiska orsaker ha flytt till annat land, att behandlas som politisk flykting. Samtidigt som man noggrant prövar vanliga arbetssökande, som utan uppgivande av politiska skäl komma över som invandrarklientel, erhålla personer, som kanske många gånger på ganska lösa grunder presentera sig som politiska flyktingar, en viss gynnad position som konkurrenter på vår arbetsmarknad.” FK 1937: 34 s. 56.

⁴⁸ Motion i FK 1937: 243; AK 1937: 34 s. 93.

Varför avböjde uppsalajuristerna att stödja uppropet från Amsterdam?

Låt oss nu avslutningsvis summera berättelsen. Vi börjar med att fråga oss hur den juridiska fakultetens ställningstaganden till antagningsärendena förhöll sig till UtL. Man kan först säga att fakulteterna i Stockholm och Uppsala gång på gång hamnade i olika slut, trots att de hade samma mål uppe till bedömning. Genom att enbart hålla sig till dispensreglerna öppnade stockholmarna dörren för utlänningar på ett helt annat sätt än upsaliensarna. Det var möjligt eftersom stockholmarna bortsåg från UtL. I Uppsala vägde man däremot samman UtL med dispensreglerna. Upsaliensarna betraktade juristutbildningen som en del av arbetsmarknadspolitiken. Svenska jobb skulle i första hand gå till infödda svenskar. Därför var man inte villig att öppna arbetsmarknaden för immigrerade jurister genom extensiv dispenspraxis. Två olika alternativ konkurrerade alltså med varandra, men det är svårt att komma ifrån att uppsalapraxis stod i bättre samklang med immigrationslagstiftningen än stockholmsspraxis.

Man kan naturligtvis spekulera om varför man i Uppsala betonade UtL så envetet. Kanske berodde det på att uppsalaprofessorer var direkt involverade i lagstiftningsarbetet på UtL, något som inte var fallet med kollegorna från Stockholm. 1937 års UtL var signerad av en justitieminister som även var juris professor i Uppsala, medan andra fakultetsmedlemmar deltog direkt i riksdagsbehandlingen av kollegans proposition. Det fanns med andra ord rent personliga kontaktvägar mellan uppsalafakulteten och justitiedepartementet, mellan fakulteten och riksdagen. I Uppsala tog man, kanske inte så konstigt, för givet att det var UtL som reglerade invandringen av akademiker, inte reglerna rörande utländsk medborgares antagning till juristutbildning.

Men det fanns också andra skiljelinjer mellan de två fakulteterna. Uppsalafakulteten var en del av en statlig myndighet, Uppsala universitet, medan stockholmssakulteten ingick i en privat högskola. Uppsalafakultetens ställning som statlig myndighet underströks tydligt, då fakulteten avböjde medverkan i uppropet från Amsterdam. Som statlig myndighet ansåg sig fakulteten inte kunna delta i politiska aktioner och opinionsbildning med aldrig så behjärtansvärt ändamål.

Ytterligare en omständighet hindrade uppsalafakulteten att agera politiskt, nämligen fakultetsledamöternas egen professionella självförståelse. Fakulteten var sedan trehundra år en del av statens rättsliga organisation precis som domstolarna. Om en statlig juridisk fakultet blandade sig i

vad som hörde till politiken, så överskred den sin behörighet. Politisk neutralitet var självklar, och detta trots att fakulteten aldrig förr eller senare haft en så tung bemanning av politiskt verksamma ledamöter som under just 1930-talet. Upsaliensarna var in i ryggmärgen medvetna om att de styrdes av lagen och inget annat. Ville de påverka lagstiftningen, så tog de på sig det politiska arbetets mödor men höll fakulteten utanför. För dessa rättsrealister var politisk neutralitet uttryck för basal professionalitet. Skillnaden mot dagens värdegrundssurrande myndigheter med egna slogans, fanor och symboler är direkt slående. Att Juridiska fakulteten vid Uppsala universitet kunde hålla sig med en egen värdegrund utöver Sveriges Rikes Lag, gå i demonstrationståg under egen banderoll som stöd för en och annan utsatt grupp eller skriva på upprop med aldrig så behjärtansvärt syfte, som rector magnificus Engströmer uttryckte saken, fanns helt enkelt inte i fakultetsledamöternas föreställningsvärld. Varför skulle inte detta vara värt både heder och respekt från oss senare tiders barn?

Juridiska fakultetens beslut att inte ställa sig bakom uppropet från Amsterdam har på ett alldeles oförklarligt sätt försvunnit in i historiens glömska, och det blir desto oförklarligare som ett snarlikt agerande förorsakade storm i Uppsala bara ett par månader senare. Uppsala studentkår, samlad till så kallad allmän sammankomst den 17 februari 1939, avböjde att anta ens ett försiktigt formulerat uttalande till stöd för en generösare flyktingpolitik. Mötet, som hölls i gymnastikinstitutionens tennishall, "Bollhuset", blev den mest ökända händelsen i Uppsala universitets hela 1900-talshistoria. Ingen akademisk skandal kan tävla med Bollhusmötet i fråga om dåligt rykte. Men i ljuset av Juridiska fakultetens ställningstaganden i antagningsmålen borde Bollhusmötets dåliga rykte kunna förbättras avsevärt.

Nu börjar historieskrivningen plötsligt kompliceras. Under snart åttio år har Bollhusmötet framställts som en onskans seger över humanitet och godhet. Men hur ska då Juridiska fakultetens hantering av Amsterdamuppropet framställas? Det handlade ju i grund och botten om samma sak: att delta i en opinionsyttring till förmån för judiska flyktingar som ville skaffa sig en trygg tillvaro i Sverige. Vi får kanske tills vidare lämna svaret öppet, men en sak måste trots allt sägas: Fakultetens ledamöter visste vad de gjorde. De var inga virrpannor ute på yttersta högerkanten utan högst kompetenta jurister med enorm erfarenhet av politiskt arbete i demokratins tjänst. Deras politiska värderingar fick dem att tycka illa om extremism, antingen den kom från vänster eller höger, men de för-

stod att uttrycka sina åsikter i andra fora än som representanter för den juridiska fakulteten.

Referenser

Uppsala Universitetsbibliotek, UUB: Uppsala Universitets arkiv: Juridiska fakultetens protokoll och handlingar, 1932–1939.

Riksdagstrycket: Första kammarens [FK] och Andra kammarens protokoll [AK], 1937; Första lagutskottets utlåtanden [1 LU], 1937; Andra lagutskottets utlåtanden [2 LU], 1927, 1934, 1936; K. M:ts Propositioner [Prop], 1937; Motioner i Första kammaren [MFK] och i Andra kammaren [MAK], 1934, 1936–37.

Svensk Författningssamling [SFS], 1904, 1935.